

TAUTVYDAS VĖŽELIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas



ŽMOGAUS (*DA-SEIN*) ESMĖS SAMPRATA HEIDEGGERIO LAIŠKE *APIE HUMANIZMĄ*

The Conception of Man as *Da-sein* in Heidegger's Letter
„On Humanism“

SUMMARY

This article analyzes Heidegger's letter „On Humanism“ and its conception of man as an ecstatic relationship with the opening of being. Reacting to the challenges posed by Sartre's existentialist philosophy, Heidegger not only reveals the origins and shortcomings of ideological thinking, he also elaborates ideas that are familiar to existentialism about the necessity of a different thinking in relation to human existence. The article focuses on comparative analysis of the ideas of Heidegger and Sartre as well as Heidegger's thoughts about the particularity of human existence. By getting deeper into the conception of primordial essence of the human being in Heidegger's philosophy, there emerges the unique relationship between ecstatic man and being which makes man an exceptional creature in respect to other beings. From here arises Heidegger's conviction that the deepest essence of the human being is existence or, in other words, the ability to be an open space for the opening of being.

SANTRAUKA

Straipsnyje įvairiais aspektais nagrinėjama žmogaus (*Da-sein*), turinčio ekstatišką santykį su būties atvertimi, samprata, kuri išplėtojama Heideggerio laiške *apie humanizmą*. Parodoma, kaip, reaguodamas į Sartre'o egzistencialistinės filosofijos iššūkį, filosofas ne tik atskleidžia ideologinio mąstymo ištakas, jo ribotumus, bet ir plėtoja artimas egzistencializmui mintis apie kitokios, tiesiogiai susijusios su žmogaus būtimi mąstysenos būtinybę. Straipsnyje daug dėmesio skiriama Sartre'o ir Heideggerio koncepcijų lyginamajai analizei ir vokiečių mąstytojo požiūrių į žmogaus būties problemas specifiškumo išryškinimui. Tekste parodoma, kad gilinantį į pirmąją žmogaus esmės suvokimą Heideggerio filosofijoje, aiškėja ekstatiškojo mąstančios asmenybės santykio su būtimi specifika, daranti jį išskirtine būtybe kitų esinių atžvilgiu. Iš čia kyla vokiečių mąstytojo įsitikinimas, kad giliausia žmogaus esmė yra *ek-sistencija*, arba gebėjimas būti atvira vieta būties proskynai.

RAKTAŽODŽIAI: Heideggeris, Sartre'as, egzistencializmas, humanizmas, būtis, kalba.

KEYWORDS: Heidegger, Sartre, existentialism, humanism, being, language.

POLEMIKA SU SARTRE'U

Glaustas Heideggerio laiškas *Apie humanizmą*, pasirodęs 1947 m., atspindi esmines vėlyvasias šio mąstytojo idėjas. Formaliai žvelgiant, tai yra atsakymas į pamatinius žmogaus būties klausimus, kuriuos iškėlė Beaufret, remdamasis Vakarų intelektualus suaudrinusių programiniu Sartre'o veikalu *Egzistencializmas yra humanizmas*. Dar prieš karą studijavęs Heideggerio darbus Sartre'as Prancūzijos okupacijos laikotarpiu buvo aktyvus pogrindžio dalyvis, o po karo plačiai išgarsėjo skelbdamas Kierkegaard'o idėjas atgaivinusį prancūzišką egzistencializmo filosofijos variantą. Tiesą sakant, Heideggerio „fundamentalią ontologiją“ kiek anksčiau kėlė panašias žmogaus būties problemas ir pateikė savitą egzistencijos struktūros analizę, kuri pateko tiek į dešiniųjų, tiek į kairiųjų intelektualų dėmesio akiratį.

Augant nusivylimui Vakarų civilizacijos perspektyvomis, pokario Europos dvasinėje atmosferoje stiprėjo poreikis kitokios nei nuasmenintoje racionalistinėje metafizikoje viešpatavo, su aktualiomis žmogaus būties problemomis susijusios mąstysenos, kuri jautriau išreikštų dramatiškas su Vakarų civilizacijos krize ir stiprėjančiu asmenybės su-svetimėjimu susijusias nuotaikas. Todėl daugelis nusivylusių racionalaus proto galimybėmis mąstytojų atsakymų į aktualiausias žmogaus būties problemas ieškojo Sartre'o ateistiniame, Kojève'o marksistiniame ar Marcelio krikščioniškame egzistencializme.

Heideggeris pagrindiniu mūsų analizės objektu tapusiam tekste pateikia

atsakymus į klausimus apie „būties filosofijos“ ir naujosios „egzistencialistinės“ filosofijos, humanizmo, krikščionybės ar marksizmo santykį. Laiškas parašytas sunkiu Heideggeriui metu, kai dėl sąsajų su nacizmu pokario metais jam okupacinė valdžia neribotam laikui uždraudė dėstyti. Natūralu, kad dėl šių aplinkybių išryškėjo dramatiškai išgyventas emocinis išsekimas. Vis dėlto šis rašinys pagrįstai laikomas vienu svarbiausių vėlyvosios Heideggerio filosofijos tekstų, kuriame apibrėžiamos pagrindinės vėlesniuose darbuose plėtojamose egzistencinių motyvų prisodrintos temos: žmogaus būties prasmė, jos santykis su filosofine tradicija, veiklos ir mąstymo santykis, technikos, meno bei kalbos vaidmuo būties istorijos lemtyje. Taip brėžiami nauji mąstymo keliai, kuriuose filosofas regi būties istorijos atsinaujinimo galimybes. Prabylama apie kitokio su žmogaus būtimi susijusio mąstymo, gebančio ruošti esminį atsinaujinimą, reikalingumą.

Filosofo minčių dėstymo būdas yra nuoseklus, kontempliatyvus, padedantis aiškiai suprasti pačios kalbos reikšmę mąstymui, kuris leistų išsiveržti anapus anksčiau Vakaruose viešpatavusios metafizinės tradicijos, ligi šiolei sąlygojusios visą mūsų mąstyseną bei kalbėseną. Naujas pastangas ieškoti kalbinės saviraiškos rodo didėjantis dėmesys žodžių etimologinėms išskaidoms, jų sandaros analizei, žaidimui kalbos teikiamomis galimybėmis. Taip stengiamasi rodyti, kad siekiama mąstyti anapus metafizikos uždaro, ieškoma mąstymo ir būties bendro vardiklio. Ši-

taip pratęsiama heidegeriškoji Vakarų metafizikos kritika. „Metafizika, – rašo jis, – įsivaizduoja esamybę kaip būtį. Tačiau ji nemato tarp jų esančių skirtumų. Metafizika nekelia būties tiesos klausimo. Todėl ji niekada nesidomi, kaip žmogaus esmė siejasi su būties tiesa.“¹

Atsiribodamas nuo metafizinio mąstymo tradicijos, autentišką mąstymą Heideggeris sieja su kalba. Iš čia atsiranda kitas programinis teiginys: „kalba yra būties namai“. Mėgindamas parodyti kalbos ir būties sąsajas, Heideggeris sako, kad jau pats savaime „mąstymas yra būties mąstymas“². Kadangi mąstymas čia skleidžiasi būties ir žmogaus esmės sąlyčio brandinimu, pačios būties atsivėrimu per kalbą, jis yra pilnatviškesnė veika nei veikimas, kurio nesąlygoja mintis. Paprastai mes veiksmą išskeliame virš mąstymo, manydami, kad mąstymas nieko neatlieka. Mums primenama, kad mąstymas gali būti apskritai svarbiausias veikimas, nes jis keičia mūsų santykį su būtimi. Mąstymas atneša būtį į kalbą, vadinasi, mūsų mąstymas nėra atskirtas nuo mūsų vartojamos kalbos. Heideggeris mano, kad jo paties ankstyvasis mąstymas apie būtį veikale *Būtis ir laikas* patyrė nesėkmę, nes liko įklimpęs Vakarų metafizinės tradicijos sąlygotoje kalboje. Vėlesniuose veikaluose jis nuolat priešinasi plačiai išplitusiam kalbos vartojimo „niokojimui“. Stengiamasi „nukalti“ naujos kalbos formas, siekiama eiti mąstymo keliu, kuris išeitų anapus metafizinės tradicijos. Tokios pastangos ir toliau verčia kritikuoti šimtmečiais besitęsiančią subjekto-objekto perskyrą, aiškiai regimą Descartes'o, Kanto, Hegelio filosofijoje, aiškinamasi, kur slypi šios

skirties ištakos gramatikoje. Subjekto ir objekto takoskyros apmąstymas jį atveda prie suvokimo, kad įprasta žmogaus, kaip subjekto tarp objektų, samprata, būdinga vakarietiškai mąstysenai, greičiausiai turi labai sekliai jaugusias šaknis. Tai leidžia rasti kitokiam, visiškai savitam mąstymui apie humanizmą bei žmogaus prigimtį. Žmogaus esmės, o tai reiškia žmogaus buvimo pasaulyje (neišvengiamame santykiyje su kitais esniais), apmąstymas tampa ir svarbiausia pastanga, ir tikslu.

Savo rašinyje *Egzistencializmas yra humanizmas* Sartre'as išdėstė teoriją, kurioje įrodinėjama, kad „egzistencija eina prieš esmę“. Jis teigė, jog „žmogus yra apleistas, bejėgis todėl, kad nei savyje, nei išorėje nėra jam į ką atsiremti. Pirmiausia jis neturi jokių pasiaiškinimų <...>. Mes vieniši ir mes neturime pasiteisinimų. Čia kalbama apie tai, ką aš žodžiais išreiškiu: žmogus pasmerktas būti laisvas.“³ Nors čia plėtojamos pirmųjų – Kierkegaard'o, Nietzsche's bei paties Heideggerio – idėjos, ši teorija siekė reformuoti Vakarų filosofinio mąstymo tradiciją. Sartre'ui atrodo, kad tradicinėje filosofijoje esinio esmės suvokimas yra svarbiau už egzistenciją ir eina pirma jos. Pavyzdžiui, tradicinėje filosofijoje pirmiausia mąstoma gyvūno esmė, jo idėja ar sandara, o ne faktas, kad jis egzistuoja. Kitaip tariant, paprastai mes mąstome, pavyzdžiui, apie dramblio idėją, kuri tarsi iš anksto paruošta (tarkime, yra Dievo prote) atskiro dramblio egzistavimui ir yra jo buvimo sąlyga. Žmogaus atžvilgiu mes mąstome apie žmogaus esmę – žmogišką prigimtį, esančią prieš paties žmogaus, kaip individualios

būtybės, egzistenciją. Sartre'as reikalauja perversmo šiame požiūryje: mes turėtume mąstyti apie žmogų pirmiausia kaip apie egzistuojančią būtybę. Tai reiškia, kad žmogus neturi jokios „žmogiškos prigimties“ – nei duotos biologiškai, nei sąlygotos Dievo. Tikrovė tokia, kad apsirėžti žmogišką prigimtį, savąją esmę reikia mums patiems, ir esame visiškai laisvi šiame kūrybiškame apsirėžime. Todėl žmogus yra nuolat tebevykstantis „projektas“, mes esame neužbaigti save kuriantys kūriniai, suprojektuoti bei įmesti į laiką.

Šio savasties apsirėžimo bei kūrimo iššūkio akistatoje galime tai daryti autentiškai – principingai ir sąžiningai – arba neautentiškai. Mes veikiame neautentiškai, kai pamirštame savo sunkią laisvę bei pasineriame į iš anksto primesimą gyvenimo būdą, mąstymo klišes, elgesio šablonus. Kada nekvestionuodami pripažįstame mokslų, religijų ar psichologijų teikiamus atsakymus į klausimą, kas esame ir kaip turėtume veikti, nusišmetame sunkią atsakomybės našą, pabėgame iš laisvės pasmerktumo pančių, bet kartu atpuolame ir nuo savasties kūrimo galimybių. Ir priešingai, gyvename autentiškai tik tuomet, kai, žvelgdami iš savo fundamentaliosios laisvės perspektyvos, patiriame bei išgyvename visą sunkų savęs kūrimo procesą. Iš čia kyla ypatingas Sartre'o domėjimasis subjektyviosios ontologijos šerdi sudarančiomis sąmonės problemomis. Į šį Sartre'o filosofijos aspektą atkreipia dėmesį Antanas Andrijauskas, kuris nurodo, kad „plėtodamas *subjektyviosios ontologijos* idėjas, filosofas nuolatos pabrėžia asmenybės, jos individualios sąmonės, pa-

brėžtinai subjektyvios gyvenimo pozicijos, subjektyvumo apskritai, individualios atsakomybės už save, savo veiksmus, pasaulį svarbą.“⁴

Sartre'o požiūriu, žmogus pasmerktas laisvei. Savo rašinyje jis gina požiūrį, kad taip apibrėžtas egzistencializmas pagrįstai gali būti laikomas humanizmu – jis iškelia žmogaus orumą ir šiame chaotiškame absoliučios laisvės pasaulyje mūsų neapleidžia. Egzistencializmas mums nesiūlo jokių išankstinių „vertybių“ ar „principų“, kuriais turėtume sekti, jis tiesiog atskleidžia žmogaus buvimo pasaulyje esmę bei jo laisvės prasmę, kuri labai svarbi vakarietiškai etinei tradicijai. Taip mums atskleidžiamas tikrasis žmogaus, aktorius su laisva valia ar laisvės atstovo šiame pasaulyje, filosofinės sampratos pagrindumas. Jo veiksmai neturėtų būti apibrėžti jokių išankstinių prielaidų ar vertybių. Todėl egzistencializmas, pasak Sartre'o, gina bei palaiko tradicinį žmogaus supratimą, kuris vyravo Renesanso ir Apšvietos epochose, t. y. nuolatinį žmogaus išsilaisvinimą iš krikščioniško ar teocentrinio pasaulėvaizdžio dominavimo.

Užuot Sartre'o egzistencializmui ir su juo siejamai humanizmo sampratai pritaręs, Heideggeris savo rašinyje siekia nuo tokio mąstymo atsiriboti. Jis mano, kad humanizmo supratimas vis dar lieka įstrigęs metafizinės tradicijos gniaužtuose. Heideggeris apie esmės tradicinio pirmumo egzistencijos atžvilgiu sartriškąjį apvertimą sako:

...O Sartre'as pamatinį egzistencializmo principą išsako taip: egzistencija svarbiau negu esmė. *Existencia* ir *essentia* jis interpretuoja taip, kaip ir metafizika, kuri nuo Plato-

no laikų teigia, kad *essentia* svarbiau negu *existentia*. Šią teiginį Sartre'as apverčia aukštyn kojom. Tačiau apverstas metafizinis teiginys vis tiek lieka metafizinis teiginys. Šitokiu pavidalu šis teiginys kartu su metafizika sustabarėja būties tiesos užmarštyje.⁵

Priešingai, Heideggeris mano, kad jo būties filosofija gali atskleisti senesnę ir pirmapradiškesnę žmogaus esmę. Siekdamas giliau suprasti žmogaus esmę, jis atmeta viską, ką Sartre'as vadina „humanizmu“: „Svarbiausi humanistinės žmogaus esmės apibrėžimai neišreiškia tikrojo žmogaus orumo patirties.“⁶ Šis „tikrasis orumas“ gali būti atskleistas tik jei žmogus bus apmąstomas jo fundamentaliame santykiyje su būtimi ir jos prasme bei tiesa.

Kokia yra Heideggerio „humanizmo“ atmetimo reikšmė? Kas svarbiausia šiame atmetime? Kad tai suprastume, turime apmąstyti patį humanizmą ir jo vietą Vakarų filosofijos tradicijoje. Gindamas tra-

dicinį humanizmo supratimą Sartre'as teigia, kad jis remiasi moderniuoju laikų žmogaus samprata, kurią apibrėžė Descartes'as. Kaip gerai žinome, viskuo abejojančiam Descartes'ui *cogito ergo sum* (maštau, vadinasi, esu) yra filosofijos atramos taškas, vienintelis galimas tikrojo žinojimo šaltinis, o žmogus pirmiausia yra būtybė, kuri mašto. Descartes'as, išskyręs *res cogitans* ir *res extensa* substancijas, atskiria nematerialųjį protą, apibrėžiamą jo gebėjimu maštyti, nuo fizinės materijos, neturinčios maštymo gebos. Tokiame mašininiame pasaulėvaizdyje žmogaus esmė yra nematerialioji sąmonė ar protas, gyvenantis fiziniame kūne. Kaip nemateriali sąmonė, žmogus gali maštyti ir turi laisvą valią nulemti dalykus, kurie nėra sąlygojami fizinės materijos. Vadinasi, jau Descartes'o filosofijoje žmogus suvokiamas kaip nemateriali, maštanti sąmonė, turinti laisvą valią, kuriai padedant pajungiamą materija.

SUBJEKTO PROBLEMA

Moderniojoje filosofinėje tradicijoje viena bendra sąvoka, siejanti nematerialumą, veikimą ir patį valiojimą, yra „subjektas“. Nuo Descartes'o iki Kanto ir Hegelio mašančio subjekto ir pasaulio santykio supratimui skirta labai daug dėmesio. Subjektas atskiriamas nuo objektų, daiktų, kuriuos maštantis subjektas gali suprasti ir pagal kuriuos jis gali veikti. Bet, pasak Heideggerio, šis modernybei priskiriamas žmogaus suvokimo būdas iš tikrųjų yra daug senesnis. Mes tai galime matyti apmąstydami pačią mūsų kalbos gramatiką tokiu būdu, kuriuo ji reflektuoja metafiziką. Jau

pradinėje mokykloje paprasčiausiame sakinyje išmokstame atskirti subjektą ir objektą. Kada sakome „žmogus skaito knygą“, mes jau skiriame žmogų nuo daikto, su kuriuo jis sąveikauja. Subjektas yra esinys, kuris gali formuluoti mintis bei planus, o tai darydamas santykiauja su daiktais, verčia juos paklusti savo valiai. Todėl mes galvojame, kad mūsų mintis yra pirminė veiksmo atžvilgiu, o savo maštymą laikome paruošiamąja veikimo – manipuliavimo esiniu bei savo planų įgyvendinimo – sąlyga. Šis santykis tarp subjekto ir objekto, pagal kurį maštantys subjektai įsivaizduo-

ja, planuoja ir laisvai apsisprendžia dėl objektų manipuliavimo bei valdymo planų įgyvendinimo, pats savaime yra neatskiriama metafizikos tradicijos dalis. Šio santykio ištakos slypi su metafizika įsivyravusiame ontologiniame skirtume tarp esinio ir būties, pačiose „būties užmarštis“ išsčiose. Šiame santykyje subjektai vis labiau iškelia save virš esinių kaip objektų ir pajungia juos savo dominavimui. Galiausiai, „būties užmarščiau“ vis gilėjant, pradedama manipuluoti pačiais subjektais, traktuojant juos kaip objektus. Nykstant tradicinei perskyrai tarp subjekto ir objekto, tarp esinių ir žmogaus, šis santykis įgauna fantasmagorinį bei nenuspėjimą, todėl grėsmingą pobūdį.

Kada galvojame apie žmogų kaip subjektą, apie jo sąlytį su esiniais mąstome kaip apie santykį tarp subjekto ir objekto. Subjektas priešstatomas objektui, kuris tampa žmogaus naujų kūrybos planų įgyvendinimo materija. Heideggeris grindžia kelią tokiam žmogaus esmės apmąstymui, kuriame jis nebūtų santykio su kitais esiniais priešstatos forma. Bet tai įmanoma tik tiek, kiek žmogus apmąstomas ir pats mąsto save esminiame santykyje su būtimi. Kadangi Sartre'as remiasi Descartes'u, žmogus suprantamas kaip nemetafizinė sąmonė ar protas, patalpintas fiziniame kūne, t. y. kaip subjektas tarp kitų objektų. Priešais glūdintys objektai tuomet suvokiami kaip mums paklusni materija, o žmogaus laisvė – kaip valia veikti objektus bei jais manipuluoti. Bet kaip jau užsiminėme, tai kyla iš „būties užmarštis“, iš nesugebėjimo pažinti ir suprasti savo paties esmės

santykio su būtimi. Savo ruožtu ši užmarštis neatskiriama nuo metafizikos tradicijos bei kalbos, kuria ji reiškiasi.

Mūsų esminė žmogaus samprata, kurią sąlygoja „būties užmarštis“, nulemta įprastinio santykio tarp žmogaus ir esinių mąstymo būdo. Šis mąstymo būdas užvaldo pačią mūsų kalbą, o modernusis mokslas ir filosofija taip pat laikomi priežastimis, leidžiančiomis kalbą redukuoti iki techninės-instrumentinės priemonės manipuluoti esiniais.

*Pastaruojau metu plačiai, bet per vėlai svars-
tomas kalbos nuosmukis yra, beje, ne priežas-
tis, o padarinys vyksmo, kurio esmė yra tai,
kad kalba, paklusni naujųjų laikų subjekty-
vumo metafizikos tironijai, beveik nesulaiko-
mai palieka savo stichiją. Kalba vis dar slepia
nuo mūsų savo esmę – kad ji yra būties tiesos
namai. Priešingai, kalba pasiduoda mūsų nuo-
gai prievertai ir manipuliacijoms kaip esinių
valdymo instrumentas. Patys esiniai pasirodo
tikrovės veikloje, reguliuojamoje priežasties ir
poveikio. Su esiniu, kaip tikrove, mes susidu-
riame skaičiuodami ir veikdami, tačiau kartu
mąstydami mokslinškai ir filosofuodami, t. y.
ieškodami aiškinimų bei priežasčių.⁷*

Heideggeris pradeda nuoseklią humanizmo esmės analizę, aiškina jo atsiradimo aplinkybes, mėgina suprasti ir atidengti šio reiškinių ištakas. Pasirodo, vyraujanti karteziškosios tradicijos žmogaus kaip subjekto samprata, kuria remiasi Sartre'as, nėra neginčijama. Greičiau priešingai, pasirodo tokio žmogaus supratimo paviršutiniškumo ir neatidumo ženklai. Kad tai parodytų, Heideggeris grįžta prie pačios ankstyviausios žodžio „humanizmas“ reikšmės apibrėžties.

Pirmą kartą *Humanitas*, Heideggerio požiūriu, buvo aiškiai įvardytas Romos

respublikos epochoje, kada romėnai *homo humanus* priešpriešino *homini barbaro*, tiems, kurie nebuvo perėmę helenistinių laikų graikų auklėjimo (*paideia*). Jo esmė buvo gerųjų menų išmanymas ir mokėjimas (*eruditio et institutio in bonas artes*), o tai savo ruožtu buvo ir romėnų dorybės (*virtus*) bei mokytumų (*eruditio*) pagrindas. Būtent taip suprantamas auklėjimas ir buvo įvardintas žodžiu *Humanitas*. Dar prieš tai graikai ir Aristotelis žmogų apibrėžė kaip *animal rationale* – protinę gyvūną. Būtent antikinėje Graikijoje žmogus buvo suprastas kaip siela, *psyche* (*anima*), turinti racionalaus mąstymo gebėjimą. Šiame žmogaus apibrėžime, kuris privilegijuoja racionalumą, jau galime matyti Descartes'o žmogaus, kaip mąstančiosios substancijos, sampratos ištakas. Tai ir yra tasai žmogaus apibrėžimas, kurį Vakarų tradicija nuolatos laikė kaip prielaidą. Vėlesnės humanizmo versijos – krikščionybė, kuri skelbia, kad žmogaus esmę apibrėžia jo nemateriali siela, ir marksizmas, besipriešinantis nesuvaldomai kapitalizmo plėtrai, – perima šią žmogaus esmės sampratą.

Kiek mes esame įstrigę šiame žmogaus apibrėžtume, visuomet liksime metafizikos ir jos sąlygotos „būties užmaršties“ priklausomybėje. Iš tikrųjų mes atkrentame į šią priklausomybę tuojau pat, kai tik pradėdami mąstyti apie žmogų kaip vieną esinio tarp kitų esinių rūšių, ir išliekame joje tol, kol pradėdami mąstyti apie specifinį ir išskirtinį santykį, kurį žmogus turi su pačia būtimi:

*Žinoma, metafizika prieš-stato esinį jo būtyje ir taip mąsto esinio būtį. Tačiau ji neapmąsto judviejų skirtingumo. Metafizika nekelia klausimo apie pačios būties tiesą. Be to, ji nekelia klausimo, kaip žmogaus esmė priklauso būties tiesai. Šito klausimo metafizika iki šiol ne tik kad nekėlė; šis klausimas tiesiog neprieinamas metafizikai, kaip metafizikai. Būties vis dar laukia, kad ji pati pasirodys žmogui verta apmąstymo.*⁸

Prieš pradėdami mąstyti apie žmogaus santykio su būtimi ypatingumą, reikalingas tam tikras mąstymo lauko paruošimas. Išskyla paties žmogaus žmogiškumo esmės klausimas:

*Tačiau pirma visko reikia pagaliau paklausti, ar pirmą kartą ir viską iš anksto lemianti žmogaus esmė apskritai glūdi animalitas (prigimtis, gamta) dimensijoje. Ar mes apskritai einame teisingu keliu prie žmogaus esmės, jei mes iki tol žmogų, kaip gyvūną šalia kitų gyvūnų, lyginame su augalais, gyvūlais ir dievu?*⁹

Heideggeris pabrėžia, kad metafizika visuomet žmogų apibrėžia kaip protinę gyvūną; ji mąsto apie žmogų vadovaudamasi ne *humanitas*, o *animalitas* pagrindu. Net kai pripažįstama žmogaus specifika palyginti su gyvūnu ir su gyvūnu jis netapatinamas, jis vis tiek pasilieka *animalitas* karalystėje. Kartu užsimerkiama prieš paprastą, bet esminį dalyką – kad žmogus tik būdamas savo esmėje, kurioje užkalbinamas būties, yra iš tikrųjų žmogus. Todėl tinkamas žmogaus esmiškumo apmąstymas turėtų skleisti tik kitokiame mąstymo kelyje, kurio pradžia yra konstatavimas, kad žmogus esti *Da-sein*. Šis žmogaus įvardijimas, tiksliausiai išreiškiantis tai, kas esame, ir išreiškia tik mums būdingą specifinį santykį su būtimi. Vadinasi, nesame subjektai tarp objektų, nesvarbu, ar esame *existentia* prieš *essentia* ar *vice versa*. Daug svarbiau, kad esame buvimo

forma, kuria disponuoja pati būtis. Skiriamoji žmogaus, kaip *Da-sein*, kokybė kitų esinių atžvilgiu ta, kad ji vaidina ypatingą vaidmenį būties atsiskleidime ir jos saugojime.

Raktas į tikrąjį žmogui pritinkantį orumą glūdi „čia-būtis“ (*Da-sein*) ir būties santykio apmąstyme. Kas yra šis santykis? Priešingai nei Sartre'as, Heideggeris egzistencijos nelaiko pirmuoju ir svarbiausiu žmogaus faktu. Pasak jo, egzistencijos idėja yra tik dalis metafizinės tradicijos, kurią jis pats stengiasi įveikti. Užuoat sprendus tradicinę esmės ir egzistencijos pirmumo problemą, šią skirtį stengiamasi peržengti mąstymu grįžtant prie pirminio autentiško pagrindo. Tai darydamas jis įveda naują sąvoką žmogaus kaip čia-būtis (*Da-sein*) skiriamosios kokybės buvimo esmei išreikšti. Žmogus unikalus tuo, kad jis, ir tik jis ek-sistuoja:

*Ek-statiškai apmąstyta egzistencija nei turi niu, nei forma nesutampa su existentia. Turinio požiūriu ek-sistencija reiškia stovėjimą būties tiesoje. Tuo tarpu existentia (egzistencija), kitaip negu gryna galimybė, kaip idėja, yra actualitas, tikrovė... Kaip ek-sistuojantis, žmogus stovi čia-būtyje (*Da-sein*), jei tik jis rūpinasi tuo 'čia' kaip būties prošvaiste. Tačiau pati čia-būtis esti tik kaip 'nublokšta'. Ji esti tik likimiškai istoriškos būties nuobloškyje.¹⁰*

Ek-sistencija Heideggeriui reiškia, kad, viena vertus, galime būčiai atsiversti, kita vertus, esame jos tiesoje „išstatyti“. Esame tiek būties viduje, tiek jos išorėje, tiek veikiame jos lemtį, tiek ją vykdomė. Tokiame santykiyje tinkamas žmogaus vaidmuo būtų ne būti esinių manipulatoriumi, bet jų globėju, taip

leidžiant būti pačiai būčiai. Tikroji žmogaus paskirtis – saugoti būties tiesą. Tai rodo pats žodis čia-būtis (*Da-sein*). Savojoje čia-būtyje žmogus turėtų leisti „čia“ (*da*) būti vieta, kurioje būtis galėtų parodyti save, tapti tikrai mums esančia. Šią vietą Heideggeris vadina „proskyna“ (*die Lichtung*). Tik šioje proskynoje būtis gali atsiskleisti bei parodyti save:

Žmogus yra veikiau pačios būties 'nublokštas' į būties tiesą, kad, taip ek-sistuojamas, saugotų būties tiesą, kad būties šviesoje esinys pasirodytų kaip esinys, turintis būtį. Ar jis taip pasirodo, ar dievas ir dievai, istorija ir gamta įžengia į būties prošvaistę, esti ar ne, – tai nuo žmogaus nepriklauso. Esinių pasirodymas glūdi būties likime. Tačiau žmogui lieka klausimas, ar jis suranda jam priderančią esmę, atitinkančią tą likimą; juk šito likimo lemta, kad jis, kaip ek-sistuojantis, saugotų būties tiesą. Žmogus yra būties piemuo.¹¹

Plėtodamas „nuobloškio“ egzistenciją, kuris pirmą kartą apmąstyta *Būtyje ir laike*, Heideggeris priešinasi metafiziniam žmogiškumo apibrėžimui. Pastarasis nepastebi, kad mūsų esmė, arba tai, kas mus išskiria iš visų kitų esinių, mus sieja su kažkuo, kas patys nesame, – būtent su būtimi. Mes patiriame būties galią tiek miglotai (pavyzdžiui, per moderniosios technikos poveikį mūsų gyvenimui), tiek aiškiai (kai leidžiame esiniams atsiskleisti tiesos šviesoje). Nors dažniausiai negalime pasirinkti nei būties pasirodymo, nei atsitraukimo, Heideggeris teigia, kad galime ir turime nuspręsti, ar atrandame save tinkamoje santykio su būtimi formoje, sudarome jai sąlygas atsiskleisti, ar priešingai, atkritę į daiktų užvaldymo ir manipuliavimo stichiją, toliau ją ignoruojame.

MĄSTYMO IR BŪTIES ANTINOMIJOS

Heideggerio mąstymas apie būties lėmtį bei mūsų santykių su jos atskleistimi susijęs su nauja tiesos samprata, kuri pradedama plėtoti dar rašant *Būtį ir laiką*. Paprastai dėl metafizinės tradicijos įtakos teisingumą, kaip klaidingumo priešybę, laikome tiesa, arba sąvokos ir daikto, į kurį ji nurodo, atitikimą. Sakyti, kad sakinytis yra teisingas, reiškia sakyti, kad jis išreiškia kažką tiksliai, kad jis atitinka savo objektą. Galimybė sakyti tiesą priklauso nuo galimybės žodžiais perteikti tiksliai dalykų, apie kuriuos kalbama, padėtį. Tiesą dažniausiai suprantame kaip teisingą pasaulio patyrimą. Anot Heideggerio, taip yra dėl subjektyvumo metafizikos įtakos. Vietoj mąstymo apie tiesą, kaip teisingą sąvokos ir objekto atitikimą, Heideggeris pateikia senesniąją graikiškąją tiesos, kaip *aletheia*, sampratą. Į lietuvių kalbą *aletheia* verčiama kaip „nepaslėptis“, taip išreiškiamą tiesos, kaip paslėpties, iškilimo į šviesą idėja. Tiesa tuomet reiškia fenomeno atsiskleidimą savajame aiškume, jo pasirodymą tuo, kas jis iš tikrųjų yra. (Etimologiškai *aletheia* sudaromas nuo žodžio *lethe*, kuris reiškia atskleisti; Leta (*lethe*) buvo mitologinė užmaršties upė, per kurią mirusieji turėjo persikelti prieš įžengiant į Hadą.) Tokia tiesos kaip *aletheia* samprata, kurioje ryškėja žmogaus ir būties santykis, siekiama pakeisti reprezentacinės ir objektyvuojančios tiesos supratimą, kur tasai ryšys su būtimi iš viso yra užmirštas. Kada tiesa vyksta kaip *aletheia*, esiniai atsiskleidžia ne kaip reprezentuojami objektai, o kaip tokie, kokie jie yra. Pati būtis

gali vykti (*ereignet*), atsiskleisti ir pasirodyti mirtingajam tik tokioje neprievertinio santykio, arba proskynos, kuri yra pačios būties vieta, erdvėje.

Heideggeris eina kitu mąstymo apie žmogų ir būtį keliu, ieškodamas naujos kalbos, kuria būtų galima šį abipusį ryšį suprasti:

Tačiau būtis. Kas yra būtis? Ji yra ji pati. Ją patirti ir išsakyti privalo išmokti būsimasis mąstymas. 'Būtis'. Ji nėra nei Dievas, nei pasaulio pagrindas. Būtis yra toliau negu visi esiniai ir kartu yra arčiau žmogaus negu bet koks esinys, ar tai būtų uola, ar gyvūlys, meno kūrinys ar mašina, angelas ar Dievas. Būtis yra tai, kas arčiausia. Tačiau artumas žmogui lieka labiausiai nutolęs. Pirmiausia žmogus laikosi esinių. Tačiau, kai tik mąstymas priešstato esinį, kaip esinį, jis susiliečia su būtimi. Bet mąstymas iš tikrųjų visada mąsto tik patį esinį ir niekada nemąsto pačios būties... Vadinasi, būties tiesa, kaip pati prošvaistė, metafizikai lieka paslėpta. Tačiau ši paslėptis nėra joks metafizikos trūkumas; ji yra jos turimas, bet nepanaudotas lobs. Juk pati prošvaistė ir yra būtis.¹²

Būties mąstymo perspektyvos ieškoma pasitelkiant žodžio „proskyna“ (*Lichtung*) teikiamas galimybes. Į metafizikos istoriją taip pat galima žvelgti kaip į ribotus ir nesėkmingus mėginimus apibrėžti ir suprasti būtį. Platono filosofijoje tikroji būtis apibrėžiama per *eidos*, arba idėjas, kas tradiciškai ir buvo laikoma amžinosios būties atskiruose esiniuose dalimi, tikrąja esinių esme. Bet Heideggeris mums primena, kad *eidos* iš tikrųjų reiškia „išvaizdą“, tai yra išorinį daikto pasirodymą. Platonas daikto išvaizdą arba išorinį jo pasirodymą – kelią,

kuriame jis atsiskleidžia tiesos šviesoje – perkelia į įsivaizduojamą amžinybės, skaistumo sritį, taip idėjas padarydamas dieviškai tobulais daiktų kategorijų pavyzdžiais. Tokia būtis, kaip amžinųjų idėjų srities lokacija, ir nulėmė požiūrį į žmogų ir pasaulį krikščioniškoje metafizikoje, kur viskas laikoma Dievo kūriniais. Būtent iš tokios metafizikos atsirandanti esmės pirmumą egzistencijos atžvilgiu Sartre'as rašinyje „Egzistencializmas yra humanizmas“ ir kritikuoja.

Karteziškoje metafizikoje revoliucinga tai, kad idėja suprantama nebe kaip aukštesniosios tikrovės ar dieviškojo proto kūrinys, o kaip tai, kas gali atsirasti žmogaus sąmonėje ir yra pasaulio pažinimo bei supratimo pagrindas. Po Descartes'o idėjos tampa subjekto mąstymo ir suvokimo dalyku, o tiesa laikoma objekto atitikimu idėjai. Mąstantis ir valiojantis subjektas tampa centrine tiesos vyksmo vieta. Plėtojama subjekto ir jo laisvės samprata, kuri vis labiau absoliutinama Kanto, Hegelio, Marxo filosofijoje, o aukščiausią tašką pasiekia Nietzsche's valios galiai (*Wille zur Macht*) metafizikoje. Nietzsche's visuotinės valios galiai samprata, Heideggerio nuomone, užbaigia Vakarų metafizinę tradiciją ir tuo pačiu yra akivaizdus padarinys to, kad nebekeliamas būtis klausimas. Nietzsche's „visų vertybių perkainojimas“ steigia pasaulietiško ir laikiskumo pirmenybę prieš krikščioniškąjį dieviškumą ar amžinybę, bet, kaip ir Sartre'o egzistencializmas, vis dar išlieka uždaras metafizikos, kurią mėgina apversti, sistemoje.

Heideggeris teigia, jog tam, kad pradėtume judėti anapus metafizikos, turime pradėti mąstyti apie vientisą santykį

tarp būties, žmogaus ir kalbos. Tokiame autentiškai mąstomame santykyje žmogus yra ek-statiniame sąryšyje su būties tiesa. Jis tarsi „iš-stoja“ iš savęs, bet tuo pačiu, per praeitį „tiesdamas“ save į ateitį, įgyja savastį:

Kadangi žmogus, kaip ek-sistuojantis, į toki santykį, kuris yra save dovanojanti būtis, įeina tada, kai jis patenka į jį ek-statiškai, t. y. perima jį susirūpinęs, jis iš pat pradžių nepastebi to, kas arčiausia, bet laikosi to, kas labiau nutolę. Jis net mano, kad arčiausia yra tai, kas iš tikrųjų labiau nutolę. Tačiau arčiau negu tai, kas arčiausia, o įprastiniam mąstymui – toliau negu tai, kas toliausia, yra pats artumas – būtis tiesa.¹³

Būtis tiesos apmąstymai toliau plėtojami atkreipiant dėmesį į artumoje esančių daiktų, kaip „tai yra“, paprastumo unikalumą. Taip siekiama nuvalyti metafizinės tradicijos mąstymo apnašas ir grįžti prie pirmapradžių minties šaltinių. Kreipiamasi į filosofijos apyaušrio mąstytojus, konkrečiai, į Parmenidą, kurio ištarmėje *esti gar einai* („Tai yra kaip tik būtis“) galima aptikti pačios būtis mąstymo užuomazgas, galėjusias pasukti tradiciją kita kryptimi. Anot Heideggerio, šiuose žodžiuose bet kokiam mąstytiui glūdi „pirmapradė paslaptis“. Šiandien būtis vis dar lieka neapmąstyta, o daugiausiai, ką galima apie ją pasakyti, – kad ji reiškiasi kaip *il y a* („yra“ prancūziškai; *da* verčiamas kaip „tai duoda“). Šiuo *il y a*, neturint tvirtos atramos, spekuliuoti tiesmukiškai nedera, todėl mūsų galimybės mąstyti būtį ir toliau priklauso nuo gebėjimų apmąstyti „čiąbūtis“ (*Da-sein*) „čia“ (*Da*), kaip žmogaus ir būtis susitikimo erdvę bei vietą, tą „proskyną“ (*Lichtung*), kur būtis savo

šviesoje atskleidžia esinius visoje savo tiesoje. Tokią galimybę rodo išgyventa paties mąstymo patirtis:

Tai, kas bloškia projektuojant (das Werfende im Entwerfen), nėra pats žmogus, o yra pati būtis, kuri žmogui dovanaoja čia-būties eksistenciją kaip jo esmę. Toks likimas vyksta kaip būties prošvaistė, ir jis yra tik kaip prošvaistė. Jis puoselėja artumą būčiai. Šitame artume, 'čia' prošvaistėje, gyvena žmogus kaip ek-sistuojantysis, nors tai nereiškia, kad jau šiandien jis pajėgia šitą gyvenimą patirti autentiškai ir jį perimti.¹⁴

Kaip *Da-sein*, mes gyvename tarp esinių ir būties, tai yra proskynos erdvėje. Bet dėl metafizinės tradicijos įtakos čia gyvename tinkamai to nepatirdami ir apie tai nemąstydami. Tokį gyvenimą Heideggeris vadina „benamiškumu“, kuriame prarandame savo savastį ir esmę ir kuris iškyla kaip pasaulio lemtis. Pateikiama nuoroda į Marxo „benamiškumo“, arba susvetimėjimo, supratimą, kuriame tvirtinama, kad jis atsiranda kapitalistinėje biurgeriškoje visuomenėje, kuomet darbininkas susvetimėja savo darbo procesui. Tačiau, Heideggerio požiūriu, tokia Marxo susvetimėjimo samprata tėra kita interpretacija reiškinių, kurį jau galima pastebėti Hegelio filosofijoje. Jo *Dvasios fenomenologijoje* Naujųjų laikų metafizinė darbo prigimtis apmąstyta kaip save organizuojantis besąlygiškos gamybos vyksmas, kuriame esiniai mąstomi kaip medžiaginės žaliavos darbui visuma, todėl žmogaus savitas ir skiriamasis santykis su jų būtimi, kaip nepaslėptimi, prarandamas ir į žiūros akiratį nepebepatenka. Kad atrastume šio žmogaus „benamiškumo“ pasaulyje šaknis ir suprastume jo priežastis, turime

pažinti bei suvokti metafizikos istoriją, kuri pati yra išskirtinė ir iki šiol „vienintelė apžvelgiama būties istorijos fazė“.

Remdamasis žmogaus, kaip *Da-sein*, samprata, Heideggeris kritikuoja nacionalizmo ideologiją, tvirtina, kad kiekvienas nacionalizmas tėra tik moderniosios subjektyvumo ir antropologizmo metafizikos iškilimas bei plėtimasis. Po karo įsivyravusi internacionalizmo ideologija yra lygiai tokios pačios kilmės, ji ne tik kad neįveikia nacionalizmo, bet jį dar labiau išplečia ir paverčia sistema. Tokiu būdu žmogaus subjektyvumas yra totalizuojamas. Internacionalizmo ideologija kuriamas neistorinis kolektyvizmas yra žmogaus subjektyvumo totalizacija. Kaip neįmanoma individualizmo įveikti pakeičiant jį kolektyvizmu, taip neįmanoma nacionalizmo įveikti pakeičiant jį humanizmu. Ginantis nuo kolektyvinių-antropocentriųjų ideologijų skleidžiamo kalbos teroro, atramos ir atspirties taško žmogus gali ieškoti tik savo individualumo paslapyje ir pamatinės savirados šiame pasaulyje esmėje:

*Tačiau žmogaus esmė yra tai, kad jis yra daugiau negu nuogas žmogus, suvoktas kaip protingas gyvūnas. Šito 'daugiau' nedera suprasti aritmetiškai, t. y. taip, kad tradicinė žmogaus definicija paliekama kaip pamatinė apibrėžtis, o vėliau ji išplečiama pridėjus egzistencialumą. Šitas 'daugiau' reiškia: pirmapradiškiau, todėl ir esmingiau. Tačiau štai kas mįslinga: žmogus yra nuobloškje (*Geworfenheit*). Vadinas, žmogus, kaip ek-sistuojantis būties pribloškis (*Gegenwurf*) yra daugiau negu animal rationale tiek, kiek jis yra kaip tik kažkas mažiau, palyginti su žmogumi, suvokiančiu save subjektyvistiškai. Žmogus nėra esinijos viešpats. Žmogus yra būties piemuo. Šitame 'mažiau' žmogus ne tik kad*

nieko nepraranda, bet laimi, nes jis patenka į būties tiesą. Jis laimi didįjį skurdą piemens, kurio orumas yra būti pašauktam pačios būties ir puoselėti jos tiesą.¹⁵

Žmogaus kaip esinio kokybinis išskirtinumas tas, kad jo esmė yra ekzistencija, tai yra ekstatiškojo santykio su būtimi galimybė. Ekzistencija reiškiasi tuo, kad žmogus gyvena artume būčiai, jis yra būties kaimynas.

Laiško apie humanizmą pabaiga skirta naujojo mąstymo apie žmogaus, kaip *Da-sein*, ir tradicinės vertybių etikos santykio klausimams. Tradicinė vertybių etika atmetama. Heideggeris siekia mus sugrąžinti prie senesnės žodžio „etika“ reikšmės, kuri dar nėra apibrėžiama metafizine žmogaus, kaip mąstančios, veikiančios bei vertinančios būtybės samprata. Galima ginčytis, ar filosofui pavyko pateikti kitą etikos koncepciją, ar šios užduoties buvo sąmoningai vengiama. Kad ir kaip būtų, galime aiškiai matyti, kaip heidegeriška žmogaus esmės analizė atskleidžia naujojo mąstymo perspektyvas; tokio mąstymo, kuris pats savaime veda prie supratimo, kas pats mąstymas, kaip toks, yra.

Galima sakyti, kad Heideggeris atsiriboja ne tik nuo egzistencializmo, bet ir nuo visų humanizmo versijų. Nors ir pabrėžiama, kad nusisukimas nuo humanizmo nereiškia nežmoniškumo ar nehumaniškumo palaikymo, vis dėlto mūsų epochos diagnozė gana niūri. Heideggeriui tai klaidžiojimų ir benamystės metas, nors jis pats ir toliau nepalaujami ieško galimybių mąstyti būtį. Toks būties mąstymas turėtų parodyti žmogui kelią į kalbą kaip į būties namus. Besiskleidžiantis anapus metafizikos, šis mąstymas verčia atmesti tai, kas tradi-

ciškai buvo priskiriama etikos, vertybių ar logikos mąstymo sritims. Kita vertus, tai nereiškia iracionalumo ar nelogiškumo iškėlimo. Greičiau priešingai, iracionalumas skleidžiasi ten, kur vyrauja savo prigimties neapmąstanti ar ją atsisakanti mąstyti „logika“:

Pagal 'logiką' mąstymas yra esinio būties priešstata; pati priešstata pavergiamą sąvokos bendrybei. Tačiau kaipgi yra su pačios būties apmąstymu, t. y. su mąstymu, mąstančiu būties tiesą? Šitoks mąstymas palyti pirmąją logos esmę, kuri Platono ir Aristotelio – 'logikos' kūrėjo filosofijoje išskaidoma ir prarandama. Mąstyti prieš 'logiką' visiškai nereiškia ginti nelogiškumą, tačiau tai reiškia: apmąstyti logą ir mąstymo apyaušriu pasirodančią jo esmę, vadinasi, pasistengti pirmąsyk parengti tokį apmąstymą. Ką mums reiškia visos, net pačios išsamiausios logikos sistemos, jeigu jos, netgi nesuprasdamos savo prigimties, iš anksto atsisako netgi kelti klausimą apie logos esmę? Jeigu norima apsiginti nuo priekaištų, o tai, žinoma, yra nevaisinga, tada net tvirtesniu pagrindu galima teigti: iracionalizmas, kaip ratio neigimas, neregimai ir nenuginčijamai viešpatauja ten, kur atsiranda 'logika', kuri tikisi išvengti logos ir juo pagrindžiamos ratio prigimties apmąstymo.¹⁶

Heideggeris kvestionuoja „logiką“, suprantamą kaip tinkamo ar teisingo mąstymo taisyklių nustatymo discipliną, nes ji neapsvarsto savo pačios kilmės pagrindo. Graikiškoji sąvoka *logos* pradžioje turėjo labai plačią reikšmę; ji buvo tokia plati, kad mes iki šiol ją verčiame labai įvairiai: „žodis“, „protas“, „kelias“, „telkimas“. „Logikos“, kaip teisingo mąstymo taisyklių nustatymo, „susklaidimu“ pirmiausia siekiama praskinti kelią galimybei apmąstyti paties *logos* pirminę reikšmę.

ETIKA, VERTYBĖS IR AUTENTIŠKAS MĄSTYMAS ANAPUS METAFIZIKOS

„Logikos“ kritika leidžia Heideggeriui geriau parodyti, kodėl jis kritikuoja ir atmeta tradicinę etiką. Kritikams tai iki šiol leidžia prikišti jo filosofijai etinės dimensijos ir socialinio matmens stoką. Vis dėlto daug svarbiau, kad etikos nagrinėjimas čia tėra tik antrinis ir išvestinis parengiamojo „būties mąstymo“ dalykas. Suprantama, žmogaus ir būties santykio apmąstymų horizonte tai lieka savotiškoje paraštėje.

Keliose trumpose pastraipose pateikiama tradicinės, metafiziškai suprantamos etikos ir elgsenos kritika. Siekiant mąstyti anapus metafizikos, etika kaip „humanizmas“ turi būti pakeista „būties mąstymu“. Klausimas, ar toks etikos pakeitimas pats yra etiškas, sudėtingas ir iki šiol kelia daug ginčų. Tačiau kas konkrečiai, Heideggerio požiūriu, šioje tradicinėje etikos sampratoje yra smerktina? Kaip jau anksčiau minėjome, metafizinės tradicijos požiūriu žmogus yra suprantamas kaip protingas gyvūnas, t. y. gyvūno rūšis, galinti turėti protą ir valią, gebanti racionaliai planuoti ir nukreipti savo veiklą tikslui pasiekti. Atitinkamai racionali etika plėtojosi kaip tyrinėjimas bendrų principų ar taisyklių, kuriais reikėtų sekti tam, kad veiktum teisingai ir kurtum gėrį. Net šiandien, kai, priklausomai nuo siekiamų tikslų, etika skirstoma į įvairias rūšis, dėmesys pirmiausia sutelkiamas į klausimą, kokie principai grindžia racionalų veikimą, koks šių principų statusas ir t. t.

Heideggeris pirmiausia smerkia etikos mokslą, kadangi mėgina mąstyti anapus visos metafizinės tradicinės žmo-

gaus, kaip racionalaus gyvūno, turinčio gebėjimą mąstyti ir apibrėžti geriausią veikimo kryptį, sampratos. Antra, jis mano, kad vadovavimasis racionalaus veikimo taisyklėmis negali būti autentiško etinio mąstymo esmė. Viena priežastis, kurią pastebėjo ir Sartre'as bei kiti egzistencialistai, yra ta, kad veikimas, besiremiantis teoriškai nustatytais universalios geros elgsenos taisyklėmis, negali būti tikrai etiškas. Toks veikimas, kai man tereikia prisiminti jau „patikrintas tiesas“ ir jomis vadovautis, nėra tikrai laisvas, kadangi tuomet nepatiriama sunki pasirinkimo našta, kuri būtina darant tikrai laisvą ir todėl autentiškai etinį sprendimą. Dėl šios priežasties jau *Būtyje ir laike* išsakyta mintis, kad kiekvienas autentiškas sprendimas turi būti daromas atsižvelgiant į atskiros situacijos kontekstą, nes bendros elgesio normos netinka visiems atvejams. Laiške apie humanizmą Heideggeris priduria, kad tradicinis įprastas požiūris į etiką paprasčiausiai yra techninio požiūrio simptomas, kurį jis laiko netinkamu:

Etikos troškulį stengiamasi numalšinti vis uoliau, nes žmogaus bejėgiškumas – akivaizdus ne mažiau negu slaptas – neįvertinamai išaugo. Didžiausias susirūpinimas etiniais ryšiais turi atsirasti ten, kur masių egzistavimui pasmerktas žmogus gali užsitikrinti patikimą pastovumą tik per savo planavimo ir veiksmo būdą bei sutelktumą, suderintą su technika.¹⁷

Heideggeriui tradicinis etikos traktavimas yra tik vienas būdų, kuriais mes siekiame apibrėžti ir nustatyti elgsenos pasaulyje ribas neatsižvelgdami į atski-

ras situacijas ar buvimo aplinkybes, į kurias patenka individas. Akivaizdžiai pasisakydamas prieš taisykles kaip išankstinę etikos pagrindą, jis taip pat kritikuoja ir etikos grindimą „vertybių“ idėja. Kada šiandien nuolat girdime kalbant apie „vertybes“ (krikščioniškos vertybės, kultūrinės vertybės, šeimos vertybės ir t. t.) – o tikrasis tokio kalbėjimo variklis dažniausiai yra paprastas savanaudiškas simbolinio-ekonominio kapitalo kaupimo interesas, – ši kritika atrodo kaip niekad įdomi ir aktuali:

Mąstymas prieš 'vertybes' netvirtina, kad viskas, kas vadinama 'vertybėmis': 'kultūra', 'menas', 'mokslas', 'žmogaus orumas', 'pasaulis', 'Dievas' neturi jokios vertės. Priešingai, reiktų pagaliau suprasti, kad, kaip tik ką nors pavadinus 'vertybe', iš taip įvertinto dalyko atimamas jo rangas. Vadinasi, ką nors įvertinus kaip vertybę, vertinamajam leidžiama būti tik žmogiškojo įkainio objektu. Tačiau tai, kas yra kažkas savo būtimi, neapsiriboja savo objektiškumu netgi tada, kai objektiškumas turi vertybės pobūdį. Kiekvienas vertinimas, netgi pozityvus, yra subjektyvavimas. Jis neleidžia esiniui būti; galų gale vertinimas esiniui leidžia turėti tam tikrą vertę tik kaip vertinimo objektui.¹⁸

Kad geriau suprastume, ką Heideggeris nori pasakyti, turime apsvarstyti pačią žodžio „vertybė“ reikšmę. Šis žodžio daiktavardis kilęs iš veiksmazodžio „vertinti“, tai yra nustatyti kieno nors vertę. Bet ką reiškia nustatyti kieno nors vertę? Tai reiškia matuoti, sverti ar lyginti vertinamąjį pagal tam tikrą nustatytą matą, kuriuo nustatoma vertinamojo teikiama nauda. Tokiame matavime vartinamąjį objektą (tai gali būti bet koks esinys, dalykas ar situacija) redukuojame iki vienintelio aspekto – jo vertės. Heideggeriui

nepatinka, kad tai darydami neleidžiame konkrečiam esiniui, dalykui ar situacijai būti tokiems, kokie jie yra patys savaime, savyje ir iš tikrųjų. Telkdamiesi ties vertinamojo verte, ties jo teikiama nauda, užmirštame jo buvimo unikalumą. Esiniai, įskaitant ir žmones, tampa tik mūsų vertės apskaičiavimo bei nustatymo objektais. Susipažinus su tokiais vertybinio mąstymo ypatumais, tampa aiškesnis ir tradicinės, „vertybėmis“ grindžiamos etikos kritikos pagrindas:

Keistos pastangos įrodyti vertybių objektyvumą yra nesusipratimo vaisius. Jei pagaliau ir 'Dievas' paskelbiamas aukščiausia vertybe, tai yra Dievo esmės išniekinimas. Vertybinis mąstymas būties atžvilgiu visur ir visada yra didžiausia šventvagystė, kokią tik galima įsivaizduoti. Todėl mąstyti prieš vertybes visiškai nereiškia mušti būgną esinijos niekingumo ir nevertingumo garbei, tai reiškia: kovoti prieš esinio subjektyvumą ir pavertimą grynuoju objektu ir priešstatyti mąstymui būtios tiesos prošvaistę.¹⁹

Be to, Heideggeris mano, kad pats vertinimas nėra pakankamas pagrindas etikai. Nejmanoma nustatyti universalių, visiems tinkančių ir galiojančių etinių normų. Pavyzdžiui, Heideggerio pirmtako Nietzsche's *Dievo mirties* retorika pirmiausia buvo nukreipta į tradicinių vertybių kritiką, atskleidžiant visų žmogiškos prigimties universalių moralinių normų reliatyvumą. Analizuodamas pamatinių etikos kategorijų „gėris“ ir „blogis“ istorinę raidą, Nietzsche atskleidžia moralės kilmės istoriją (genealogiją) ir parodo dvilypę jo priešistorę. Tradiciškai nusistovėjusiai gėrio/blogio vertybinei priešstatai metamas iššūkis pateikiant gera/prasta vertybinę perskyrą. Gėrio/

blogio vertybinis vertinimas būdingas su krikščionybė įsigalėjusiai destruktiviajai vergų moralei, kurią Nietzsche smerkia išskeldamas aristokratišką kilmingųjų moralę, grindžiamą „valios galiai“ principu – nuolatine savęs įveika arba savikūra.

Heideggerio filosofijoje klasikinių etinių vertybių kritika nėra šių vertybių apvertimas. Kuomet kalbama apie Dievo esmės išniekinimą paskelbiant jį aukščiausia vertybe, mėginama pasakyti, kad apie Dievą iš viso neturėtų būti sprendžiama remiantis pernelyg žmogiška vertės nustatymo sistema. Be būties prasmės klausimo kėlimo ir mąstymo, kuris artėja šios prasmės link, bet koks mąstymas apie Dievą spekuliatyvus, todėl neįmanomas.

Heideggeris apie aukštesnę ar anapusinę tikrovę nekalba iš viso. Visiškai nieko neteigiama nei apie „Dievo buvimą“ ar jo „nebuvimą“, nei apie dievų galimybę ar negalimybę. Bet svarbu suprasti, kad apibrėžiant žmogaus esmę egzistencialiai, pagrindiniame *Da-sein* „būties-pasaulyje“ (*In-der-Welt-Sein*) buvimo moduse „pasauliškumas“ nėra mąstomas kaip „dvasiškumo“ priešybė:

Pagal mūsų apibrėžimą 'pasaulis' apskritai nereiškia kokio nors esinio ar esinių srities; jis reiškia būties atvertį. Žmogus yra ir yra žmogus tiek, kiek jis yra ek-sistuojantis. Jis stovi būties atvertyje, o pati būtis yra kaip tik atvertis kaip bloškis (Wurf), bloškiantis žmogaus esmę į 'rūpestį'. Tokiu būdu nublokštas žmogus stovi būties atvertyje. 'Pasaulis' yra būties prošvaistė, kurioje žmogus esti dėl savo nublokškiosios prigimties.²⁰

Mums, mirtingiesiems, pasiekiami tik šiapusinė, „pasauliškoji“ transcendentija, kurią tradicinė metafizika, su-

telkusi dėmesį į anapussybę, buvo linkusi ignoruoti. Bet svarbiausia, kad mąstymas, mąstantis apie būties tiesą, klausia pirmapradiškiau, negu tai gali padaryti metafizika:

Tik iš būties tiesos pagaliau galima apmąstyti šventumo prigimtį. Tik iš šventumo prigimties galima suprasti dievybės esmę. Tik pagal dievybės esmę galima apmąstyti ir išsakyti tai, ką privalo įvardyti žodis 'Dievas'.²¹

Anksčiau už bet kokius tvirtinimus apie Dievą ir bet kokius samprotavimus apie Dievo mirtį ar pasitraukimą turėtume mokytis mąstyti apie savo santykio su būtimi ypatumą. Heideggeris tvirtina, kad toks mąstymas jau mąsto anapus metafizikos, bet jis įveikia metafiziką ne tuo, kad vis aukščiau kildamas ją peržengia ar kur nors nustumia, o tuo, kad nužengia į artumą to, kas arčiausia.

Kaip tuomet galime vertinti etiką? Ar klasikinių etinių vertybių ribotumo atskleidimas reiškia ir pačios etikos, kaip tokios, paneigimą? Kas atsiveriančioje kitokio mąstymo perspektyvoje etiniam požiūriui galėtų būti svarbu? Deja, Heideggerio mąstymas apie etiką išlieka labai miglotas. Jis kviečia mus apmąstyti pirmapradę sąvokos „etika“ prasmę, etimologiškai giminingą graikiškam žodžiui *ethos*. Aristotelis šį žodį vartojo įvardinti bendruomenėje priimtų normų, reguliuojančių jos narių elgesį, visumą. Heideggeris mėgina „kapstyti“ giliau ir aiškina, ką žodis *ethos* reiškia Hērakleito fragmente ἦθος ἀνθρώπων δαίμων (*ethos anthropoi daimon*). Ἀνθρώπος (*Anthropos*) reiškia žmogų, o žodžiu δαίμων (*daimon*) senovės graikų mitologijoje ir religijoje buvo įvardijama gera arba bloga dvasia, padedanti arba trukdanti žmogui vyk-

dyti savo sumanymus. Kaip žinome, Platono dialogų pagrindinis veikėjas Sokratas filosofuoja bei sprendimus priima nuolatos pasitardamas su savo „daimonu“. Krikščioniškoje mitologijoje šiuo žodžiu pradėti vadinti pagoniškieji dievai, kol galiausiai žodis „demonas“ tapo piktosios dvasios, arba velnio, sinonimu. Tačiau Heideggeris kritikuoja įprastas Hērakleito ištarmės interpretacijas, kurios žvelgia į šį fragmentą iš šio laikmečio perspektyvos, todėl nesugeba įeiti į paties graikiškojo mąstymo esmę:

Įprasta versti: 'Žmogaus būdas yra jo demonas'. Šitoks vertimas mąsto moderniškai, o ne graikiškai. ἦθος (Ethos) reiškia prieglobstį, gyvenimo vietą. Žodis įvardija atvirą apylinkę, kurioje gyvena žmogus. Jo prieglobščio atvirumas leidžia pasirodyti tam, kas artinasi prie žmogaus esmės ir priartėdamas laikosi arti jo. Žmogaus prieglobstis saugo ir puoselėja artėjimą to, kam žmogus priklauso savo prigimtimi. Tai yra, pasak Hērakleito, 'δαίμων' ('daimon'), Dievas. Posakis sako: žmogus, kol jis yra žmogus, gyvena Dievo artume.²²

Mes dar kartą matome, jog tradicinis etinis mąstymas atmetamas todėl, kad jame vyrauja metafizikos tradicija, kurioje racionalioji etika tampa sistemišku mėginimu išvesti bei suprasti tinkamų sprendimų taisykles ar maksimas, padėsiančias užtikrinti tinkamą mąstančio subjekto elgesį. Savojoje žmogaus kaip *Da-sein* sampratoje Heideggeris nori „peržengti“ šią tradiciją ir grįžti prie daug senesnio *ethos* supratimo būdo. Pateikiamas Hērakleito posakio vertimas turėtų mums priminti apie nuolankumą būties paprastumui ir kasdieniškumui. Tuomet tikroji „etika“ reiškia paprastą

gyvenimą būties artumoje pripažįstant ypatingą žmogaus, kaip *Da-sein*, privilegiją gyventi ir tausoti proskynos vietą, kurioje tikrovė arba būties tiesa reiškiasi arčiausiai ir intensyviausiai.

Tradicinės etikos požiūriu toks aiškinimas gali atrodyti labai ribotas. Iš tikrųjų sakyti, kad tikroji etika reiškia gyvenimą būties artumoje, mums mažai ką atsako į klausimą, kaip žmogus turėtų gyventi, kokių tikslų siekti savo gyvenime ar kokiomis vertybėmis sekti. Heideggerio požiūriu, Platono gėrio idėja mąstoma iš anksto turint galvoje belaiskiškumą ir nekintamumą – orientacija į tai yra esminiai tradicinės metafizikos mąstymo bruožai. Tačiau netgi jei iš tikrųjų būtų tokie amžinieji, nuo laiko nepriklausantys idealai ar vertybės, jų siekdamas žmogus vis tiek lieka istoriška, laikui pavaldi būtybė. Pasakojant istoriją apie Hērakleitą, kurį lanko sveltinšaliai smalsuoliai, norima pasakyti, kad dėl žmogiško buvimo pasaulyje savirados, dėl žmogaus, kaip *Da-sein*, apriorinių egzistencinių struktūrų specifikos tradicinė vertybių etika neapmąsto svarbiausio dalyko; žmogaus gyvenimas skleidžiasi ne belaiskėje užpasaulinėje amžinybėje, o laikui pavaldžioje vidutiniškoje kasdienybėje:

...Smalsuoliai randa Hēraklitą prie krosnies. O tai yra tokia kasdieniška ir nežymi vieta. Žinoma, čia kepama duona. Tačiau Hēraklitas prie krosnies net nekepa. Jis čia stovi, kad pasišildytų. Taip šita kasdieniška jo laikysena išduoda visą jo gyvenimo vargingumą. Sužvarbusio mąstytojo išvaizdoje nėra nieko įdomaus. Regėdami tokį nuvilniantį vaizdą, lankytojai tuojau pat praranda norą prieiti arčiau. Ką jiems čia veikti? Tokį kasdienišką

ir nuobodų įvykį, kai kas nors žvarbsta ir stovi prie krosnies, kiekvienas gali bet kada pamatyti savo namuose. Kam jiems dar ieškoti mąstytojo? Lankytojai rengiasi išeiti. Jų veiduose Heraklitas perskaito nuviltą smalsumą. Jis žino, jog miniai pakanka nerasti geidžiamos sensacijos, kad tik ką įėjusi ji apsisuktų ir išeitų. Todėl jis ją padrašina. Jis ragina ją iėiti tardamas žodžius: ειναι γαρ χαι ενταυθα θεους ('Ir čia gyvena dievai').²³

Tikrąją etiką sudaro mąstymas apie būtį visos žmogiškos egzistencijos vargungumo akistatoje. Tuomet etika nebėra universalus mokymas apie tai, kaip žmogus turėtų elgtis. Bet tuo pačiu pasakojimas apie Hėrakleitą mums taip pat kaip ką parodo apie santykį tarp veiksmo ir mąstymo. Apie veiksą tradiciškai galvojame kaip pirmiausiai mintyse suplanuotą, o po to praktiškai įgyvendinamą veikimą. Teorija laikoma pirmine praktikos atžvilgiu; šios dvi sritys supriešinamos, apgailestaujama, kad teoriškai užsibrėžtų tikslų dažnai nepavyksta įgyvendinti praktiškai. Galima lengvai pagalvoti, jog Heideggerio mąstymas apie būtį yra paprasčiausia teorija apie tai, kaip mes turėtume mokytis jos užklausti ir ją mąstyti, kad rastume tinkamas priemones keisti pasaulį ar padėti visuomenei, kurioje gyvename. Bet Heideggerio būties mąstymo santykis su klasikinės teorijos samprata yra dviprasmiškas, nes toks mąstymas yra pirminis teorijos atžvilgiu. Mums primenama, kad *theoria* reiškia „žiūrėjimą“, o būties mąstymo negalima paprasčiausiai stebėti, nes jis pats ir yra toji šviesa, kurioje teorinė žiūra tik ir gali skleistis. Graikams teorija reiškė objektyvų tikrosios daiktų ar dalykų padėties matymą. Pati sąvoka, sudaryta iš dviejų

šakninių žodžių *thea* ir *horao* sako, kad tai yra mirtingojo siekis pažvelgti „dievo akimis“, t. y. nešališkai. Dievas, ikisokratikų suprantamas kaip aukščiausia, nebegeidžianti, sau pakankama forma ar esybė, klasikinėje graikų filosofijoje sąlygojo doksinės ir episteminės, arba praktinės ir teorinės veiklos, atsiskyrimą. Bet daiktai, į kuriuos žiūrima, tvirtina Heideggeris, regimi būties šviesoje. Todėl būties mąstymas, kuris mus labiausiai stebina ir kartu atstumia dėl savo paprastumo, iš tikrųjų yra pirmapradiškesnis už teorijos ir praktikos atskyrimą. Naujaisiais amžiais išivyravo mąstymo vertinimas pagal pasiektus vaisingus praktikos rezultatus, „tačiau tikroji mąstymo veikla nėra nei teorinė, nei praktinė, nei šių dviejų elgsenos formų samplaika“. Tikrojo autentiško mąstymo esmė yra ekstatiškojo santykio su būtimi užmezgimas, o toks mąstymas jau skleidžiasi anapus teorijos ir praktikos, atsiradusios su metafizikos tradicija, skirties.

Būties mąstytojo paskirtis ir misija yra „prakalbinti neišsakytą būties žodį“, o vienintelis mąstymo uždavinys yra nuolatos kalbinti ir prakalbinti būties atvertį. Paskutiniuose laiško apie humanizmą puslapiuose Heideggeris ieško šios būties atverties prieigos kelių, mėgina aptikti naujojo mąstymo ženklus, properšas kalboje, sėja joje sėklas, kurios dygdamos suvešėtų ir dar kartą pražysėtų pačios būties kalba:

Būsimasis mąstymas jau nebebus filosofija, nes jis mąstys pirmapradiškiau negu metafizika, kuri yra tas pats, kas filosofija. Tačiau būsimasis mąstymas neatsisakys – kaip reikalavo Hėgelis – 'išminties meilės' vardo ir išminties netapatins su absoliučiu žinojimu.

Mąstymas nužengs į savo pirmykštės esmės skurdą. Mąstymas sutelks kalbą į paprastą sakymą. Kalba yra būties kalba taip pat kaip debesys yra dangaus debesys. Išsisakydamas mąstymas kalboje išaria nematomas vagas. Jos yra dar nematomesnės negu vagos, kurias valstietis lėtu žingsniu varo per lauką.²⁴

Filosofas tvirtina, kad visos įvairių humanizmų ar humanistinės ideologijos yra priklausomos nuo visuotinai pripažįstamos žmogaus, kaip protingo gyvūno (*animal rationale*), esmės. Bet šie žodžiai tėra interpretacija prielaidos, kuri pati savaime nėra akivaizdi ar teisinga. Ontologinis būties ir esinio skirtumas, apibrėžtas tam tikra metafizine interpretacija, iš mąstymo akiračio buvo išstumtas. Užmirštas pačios būties klausimas. Aiškiai apibrėžus žmogaus esmę, ji tampa tik vienu esiniu tarp esinių, kurio ypatinga savybė ir egzistencinės kokybės rodikliu laikomas racionalumas. Bet metafizika užsimerkia prieš paprastą, tačiau esminį dalyką, kad žmogus savo esmėje

esti tik tuomet, kai joje jis užkalbinamas būties. Tik šitas užkalbinimas leidžia jam surasti tai, kur gyvena jo esmė, ir tik toks užkalbinimas duoda „kalbą“ kaip prieglobstį, suteikiantį jo esmei ek-statiškumą. Stovėseną būties proskynoje Heideggeris vadina žmogaus ek-sistencija. Skiriamasis žmogaus ir kitų esinių požymis tas, kad tik žmogui būdingas toks buvimo būdas. Taip suprantama ek-sistencija yra ne tik *ratio* galimybės pagrindas, bet kartu ir tai, kur žmogaus esmė puoselėja savo paskirties kilmę. Pagrindinė humanizmo kritika atsiremia į tai, kad ek-sistencija niekada negali būti apmąstyta kaip specifinė rūšis šalia kitų gyvūnų rūšių, jeigu žmogui yra lemta mąstyti savo būties esmę. Taip mąstoma ek-sistencijos esmė (*essentia*) yra galimybė, ji nesutampa su tradicine metafizikoje apibrėžta *existentia*, kurios esmė yra aktualybė. Ek-statiškai apmąstyta *ek-sistencija* nei turiniu, nei forma nesutampa su *existentia*.

IŠVADOS

Vadinasi, mūsų įvairiais aspektais aptartame laiške *Apie humanizmą* reaguodamas į Sartre'o išplėtotą egzistencialistinę filosofiją, Heideggeris atskleidžia ideologinio mąstymo ištakas, parodydamas, kad tai yra istoriškai susiformavusios žmogaus kaip *animal rationale* sampratos pasekmė, kuri iškreipia autentiško mąstymo sklaidos galimybes. Iš čia kyla jo įsitikinimas, kad žmogaus ir būties sąlytį būtina apmąstyti daug esmingiau nei tai darė anksčiau viešpatavusi Vakarų metafizinė mąstymo tradicija, kuri nutolo nuo tikrųjų savo tikslų. Todėl autentiškas

mąstymas privalo atsiriboti nuo išorinių būties formų ir turi gilintis į pirmąjį žmogaus esmės suvokimą, išryškinti jo ek-statiško santykio su būtimi specifiką, kuri paverčia žmogų išskirtine būtybe kitų esinių atžvilgiu. Iš čia kyla principinė vėlyvojo Heideggerio išvada, kad giliausia žmogaus esmė yra *ek-sistencija*, arba gebėjimas būti atvira vieta būties proskynai. Todėl žmogus, būdamas čia-būties (*Da-sein*), turi galimybę įeiti į santykį su būties nepaslėptimi, gyventi jos artumoje, metaforiškai kalbant, būti tiek „būties piemeniu“, tiek jos kaimynu.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Martin Heidegger, *Platons Lehre von Wahrheit*. Bern: Verlag A. Francke, 1947, S. 70.
- ² Martinas Heideggeris, *Laiškas apie humanizmą*. Iš vokiečių k. vertė A. Šliogeris. Kn. *Gėrio kontūrai*. Sud. B. Kuzmickas. Vilnius: Mintis, 1989, p. 226.
- ³ Jean-Paul Sartre, *L'existentialisme est un humanisme*. Paris: Gallimard, 1996, p. 39–40.
- ⁴ Antanas Andrijauskas, „Sartre'o egzistencinės ontologijos principai“, *Logos*, 2010, Nr. 65, p. 8–9.
- ⁵ Martinas Heideggeris, *Laiškas apie humanizmą*, p. 234–235.
- ⁶ Ten pat, p. 236.
- ⁷ Ten pat, p. 228.
- ⁸ Ten pat, p. 231.
- ⁹ Ten pat, p. 231.
- ¹⁰ Ten pat, p. 233–234.
- ¹¹ Ten pat, p. 236.
- ¹² Ten pat, p. 236–237.
- ¹³ Ten pat, p. 237.
- ¹⁴ Ten pat, p. 241.
- ¹⁵ Ten pat, p. 244.
- ¹⁶ Ten pat, p. 248.
- ¹⁷ Ten pat, p. 251.
- ¹⁸ Ten pat, p. 248–249.
- ¹⁹ Ten pat, p. 249.
- ²⁰ Ten pat.
- ²¹ Ten pat, p. 250.
- ²² Ten pat, p. 252.
- ²³ Ten pat, p. 253.
- ²⁴ Ten pat, p. 259.